

MARIA OSTROWIECKA

Powiatowa Poradnia Psychologiczno-Pedagogiczna,
Białystok

„NA PSA UROK” – ZACZAROWANI DOGOTERAPIĄ

PROGRAMOWANIE TERAPII LOGOPEDYCZNEJ Z UDZIAŁEM PSA DLA DZIECKA Z ZABURZENIAMI ROZWOJU MOWY O CHARAKTERZE MOTORYCZNO-SENSORYCZNYM

Dogoterapię – zajęcia z udziałem psa realizuję na terenie Powiatowej Poradni Psychologiczno-Pedagogicznej w Białymstoku od 6 lat. Do pracy z dzieckiem przygotowałam 3 psy, jeden z nich uzyskał przywileje „psa pracującego”. Z pewnością jest to wyjątkowo atrakcyjna alternatywa dla dziecka i rodziny zmęczonej „tradycyjnym” oddziaływaniem terapeutycznym. Różnorodne i dynamiczne formy pracy z udziałem psa sprzyjają pozytywnym zmianom, uatrakcyjniam często trudną i żmudną pracę. W niezrozumiały sposób wciąż zachwycają i angażują mnie. Stają się dla mnie wytrychem na „trudne dzieci” i „trudne dni”. Pozwalają jednocześnie w szeroki sposób oddziaływać na sferę emocjonalną, ruchową, poznawczą i komunikacyjną. Tym bardziej znajdując się w centrum zachwyty nad tą metodą i będąc w nią zaangażowana, uważam wręcz za etyczny obowiązek każdego terapeuty – dogoterapeuty otwarte informowanie rodziców o tym, że te oddziaływania nie mogą istnieć jako jedyne oddziaływania terapeutyczne i nie ma takich badań naukowych, które by udowodniały, że dogoterapia, jako odizolowana metoda, leczy.¹ Rodzice gotowi są po-

¹ Pewnej próby badawczej dot. wpływu dogoterapii na rozwój dziecka podjęła się m.in. Fundacja Pomocy Osobom Niepełnosprawnym PRZYJACIEL, 2008 r. Patrz: *Wpływ zajęć dogoterapii na rozwój dziecka – wyniki badań*, [w:] *Czy zwierzęta potrafią leczyć?* Przyjaciel, Warszawa 2008, s. 107–110.

święcić bardzo wiele, by nieść radość i pomoc swemu dziecku, by zawalczyć o odrobinę nadziei. Przed rozpoczęciem spotkań z udziałem psa rozważyć jednak należy, kto i kiedy może korzystać z tego rodzaju terapii. Pamiętać też trzeba, że powinna to być ukierunkowana praca – dobrze zorganizowana zabawa, dostosowana do planu terapeutycznego pacjenta, kontrolowana przez przygotowanego dogoterapeutę, współpracującego z innymi specjalistami w zależności od indywidualnych potrzeb dziecka.

Warto podkreślić, że dogoterapię wykorzystuję jedynie jako metodę wspierającą oddziaływania logopedyczne, często jest to element szeroko podejmowanych oddziaływań wielospecjalistycznych – m.in. na zajęciach z dziećmi niepełnosprawnymi umysłowo, ruchowo, z zaburzeniami neurologicznymi (np. w wyniku mózgowego porażenia dziecięcego, po przebytych epizodzie lub chorobie neurologicznej – w przypadku dyzartrii, niedokształcenia mowy o typie afazji, pragnozji), objętymi programem wczesnego wspomagania rozwoju, z tzw. prostym opóźnieniem rozwoju mowy, alalią, dyslalią – zniechęconymi i mało zmotywowanymi, jako atrakcyjny start do terapii, a także w ramach nagrody – np. na zakończenie pewnego etapu pracy.

Zajęcia z udziałem psa ściśle korespondują z logopedycznym procesem terapeutycznym, ukierunkowane są na kształcenie i rozwijanie umiejętności językowych, sprawności komunikacyjnych, rozwijanie funkcji motorycznych i percepcyjnych, korygowanie zaburzeń emocjonalnych, zachowań społecznych w interakcji z drugą osobą. Bezpośrednie spotkanie dziecka z psem aranżuję po dokonanej analizie przypadku – po wywiadzie, nawiązaniu kontaktu z dzieckiem, rozpoznaniu indywidualnych potrzeb, sformułowaniu wstępnej diagnozy, ukierunkowaniu pracy terapeutycznej, ustaleniu reguł współpracy, zasad bezpiecznego kontaktu z psem. Pies zazwyczaj jest obecny w trakcie zajęć – nie służy nam jednak do układania się na nim czy przytulania. Często najważniejsza okazuje się dla dziecka sama jego obecność. Moim zadaniem zaś jest pobudzenie dziecka do ukierunkowanej aktywności – ruchowej, werbalnej, spowodowanej obecnością psa jako atrakcyjnego bodźca.

W swej pracy chciałabym pokazać możliwości wykorzystania dogoterapii w terapii logopedycznej dziecka z alalią (postać mieszana: ekspresyjno-percepcyjna), u którego obserwować można: opóźniający się początek rozwoju mowy, zaburzenia artykulacyjne, ograniczony w aspekcie ilościowym i jakościowym słownik czynny i bierny, ubogą i niepoprawną strukturę gramatyczną wypowiedzi, brak zdolności narracyjnych, wolne tempo ustępowania trudności językowych, wykorzystywanie środków pozawerbalnych, ograniczone możliwości ko-

munikacyjne i poznawcze (Panasiuk, 2010). Ponadto objawom tym towarzyszyć mogą inne nieprawidłowości – tzw. zaburzenia wtórne, współwystępujące (Kordyl, 1968; Panasiuk, 2010). Dotyczą one często zaburzeń myślenia pojęciowego i procesów myślenia, zakresu uwagi, pamięci, rozwoju psychoruchowego, integracji słuchowo-ruchowej (percepcyjno-motorycznej), ujmowania stosunków przestrzennych, lateralizacji, procesów emocjonalnych i zachowania (Panasiuk, 2010, 53).

Programowanie terapii logopedycznej z udziałem psa dla dziecka z zaburzeniami rozwoju mowy o charakterze motoryczno-sensorycznym przebiega zgodnie ze strategiami postępowania terapeutycznego, dostosowanymi do indywidualnego programu dziecka (Panasiuk, 2010; (Dworniczak, Panasiuk, 2011; Bogacz, Panasiuk, 2011).

Celem postępowania logopedycznego w przypadku alalii jest:

- przełamanie deficytów w zakresie rozwoju funkcji motorycznych,
- przełamywanie deficytów i rozwój percepcji słuchowej,
- korygowanie istniejących zaburzeń emocjonalnych, społecznych i behawioralnych,
- budowanie i rozwijanie kompetencji językowej i komunikacyjnej poprzez stymulację rozwoju języka w jak najbardziej zróżnicowanych sytuacjach komunikacyjnych; rozpoznawanie języka jako narzędzia poznania świata w interakcji społecznej (Grabias, 2008, 13; Panasiuk, 2010, 57).

Celem zajęć z udziałem psa jest m.in.:

- zmotywowanie dziecka do podejmowania aktywności werbalnej (rozwijania mowy czynnej i biernej) i wchodzenia w interakcje społeczne,
- stymulowanie zmysłów: wzroku, słuchu, czucia, smaku, węchu,
- wspieranie rozwoju ruchowego dziecka, rozwijanie koordynacji wzrokowo-ruchowej, sprawności manualnej, grafomotorycznej, wspieranie rozwoju i koordynacji słuchowo-ruchowej,
- rozwijanie funkcji poznawczych, wzmacnianie koncentracji, pamięci, rozwijanie myślenia przyczynowo-skutkowego, orientacji przestrzennej,
- wzmocnienie poczucia bezpieczeństwa, wiary we własne możliwości, wzbudzenie spontaniczności, radości,

- podnoszenie aktywności, uczenie samodzielności, odpowiedzialności, uczenie właściwych postaw w stosunku do zwierząt i ludzi, uczenie zasad bezpiecznego postępowania z psami,
- budowanie i rozwijanie więzi emocjonalnej, wrażliwości, empatii.

W zamieszczonej poniżej tablicy 1 przedstawiam kolejne etapy terapii równoległe do metod i form pracy z udziałem psa jako oddziaływań wspierających rozwój mowy w zakresie ekspresji i percepcji języka, podając przykładowe zabawy z zaangażowaniem psa.

Analizując efekty zajęć logopedycznych z udziałem psa, trudno mi jednoznacznie powiedzieć, czy przyspieszyłam tempo nabywania kompetencji językowych i komunikacyjnych u dzieci z alalią. Jednak z pewnością mogę stwierdzić, że spotkania w towarzystwie psa stały się wyjątkowo silnym bodźcem motywującym dzieci do współpracy, dyscypliny, a przede wszystkim do podejmowania aktywności werbalnej. Wydłużył się czas koncentracji na zadaniu – nawet typowo artykulacyjnym. Wzrastała wytrwałość i potrzeba podejmowania wyzwań, zwiększyła się częstotliwość i atrakcyjność powtarzanych czynności.

Dzieci poznały jasne reguły – zasady bezpieczeństwa w kontakcie z psem, konieczność ich przestrzegania, konsekwencje ich złamania. Poznały potrzeby zwierząt, obowiązki, jakie wiążą się z ich posiadaniem. Ucząc się podstawowych zasad zachowania wobec psa oraz troski o niego, automatycznie zachowania te przenosiły na relacje z drugim człowiekiem. Emocje, jakie wzbudzał w dzieciach pies, pociągały je do spontanicznego naśladowania gestów, komend (typu: siad, łapa, leżeć), później do samodzielnej aktywności w zakresie wykonywania ćwiczeń logopedycznych, o charakterze poznawczym, słuchowo i wzrokowo-ruchowym.

Podczas tych zajęć – pełnych dynamiki i emocji – mogłam obserwować, jak rozwijają się sposoby inicjowania kontaktu przez dziecko i metody komunikowania się dziecka z otoczeniem. Obserwowałam zmiany w rozwoju leksykalno-semantycznym – znaczny wzrost zasobu leksykalnego, a także struktur w zakresie składni i morfologii. Proste konstrukcje składniowe zaczęły wypierać komunikaty niewerbalne – gest, pantomimę, wskazywanie palcem. Mimo że na poziomie wyrazu i zdania w mowie dialogowej nadal obserwować można było substytucje fonemowe, upodobnienia, elizje, redukcje grup spółgłoskowych, dzieci te coraz częściej inicjowały wspólną zabawę i przede wszystkim komunikację – zaczynały spontanicznie zadawać pytania, odpowiadać na moje i opowiadać o sobie, w sposób naturalny szukały kontaktu. Dobry nastrój powodował „pozaświadome” zmniejszenie napięcia mięśni całego ciała (m.in.

Tabl. 1. Etapy terapii

Etap terapii	Cele terapeutyczne ukierunkowane na sprawności motoryczne i percepcyjne	Dogoterapia* jako metoda innowacyjna i atrakcyjna forma terapii wspierającej rozwój dziecka z alalią
1.	<p>Nawiązanie kontaktu, gry i zabawy relaksacyjne w celu uzyskania pozytywnego nastawienia emocjonalnego i motywacji do ćwiczeń.</p> <p>Rozpoznawanie akustycznych właściwości dźwięków, odgłosów natury.</p>	<p>Ukierunkowane zabawy ruchowe, oddechowe, artykulacyjne (onomatopaje), słuchowe:</p> <ul style="list-style-type: none"> – zabawy z piłką – rzucanie lub turlanie piłeczki do celu (np. w stronę psa, do miski, rozłożonej obrożi lub smyczy ułożonej w kształcie koła); pies sportuje wskazane/ nazwane przez dziecko zabawki – różnokolorowe piłki; dziecko porządkuje je zgodnie z określonym kryterium, np. do pielegnacji, na spacer, do zabawy, wg koloru, wielkości i struktury; – leżenie i bujanie się na dużej piłce lub waluku w kierunku psa; dziecko w tym czasie podaje smaczki psu, głaszcząc psa po boku, nastawia rękę do obwąchania/ oblizania; układa smaczki wg określonego kryterium – wielkości, koloru, kształtu lub porządkuje zgodnie z kolorem/ wielkością misek; – zabawy w dmuchanie, np. na wodę w misce, dmuchanie przez słomkę tak, by przesunąć psi smaczek, by przesunąć piłeczkę po torze w stronę psa, w sierść psa; – puszczenie i łapanie baniek mydlanych, dmuchanie piłeczki ping-pongowej do bramki, przynoszenie piórka lub karteczki za pomocą słomki czy rurki do psiej miski/w stronę psa; – nauka bezpiecznego kontaktu z psem (elementy profilaktyki pogryzień, rozpoznawanie sygnałów uspokajających) – podchodzenie do psa i głaskanie psa – chodzenie w określonym kierunku, kontrola napięcia mięśniowego, wydłużanie ruchu ręki głoszącej bok psa z jednoczesnym wydłużaniem fazy wydechu; ćwiczenia naprzemiennie – zwręta i rozwręta dłoń, lewa – prawa ręka; – naśladowanie dźwięków wydawanych przez psa – wycie (auu), warczenie (w.w.), szczekanie (hau-hau), piszczenie (pi-pi); poznawanie dźwięków wydawanych przez psie akcesoria: miska, cliceer, halter, puszka z chrupkami, zaczep do smyczy; rozpoznawanie zaprezentowanego dźwięku poprzez zidentyfikowanie z odpowiednim przedmiotem, gra na psich „instrumentach” – tworzenie własnej kompozycji z wykorzystaniem miski/ haltera/puszki; gwizdanie – nauka gwizdania (wdech nosem, wydech ustami, kontrolowanie ułożenia ust); oddychanie, dyszenie jak pies (e-e-e), ziewanie (aaa); zabawy plastyczne z wykorzystaniem szablonu psa, dziecka, domu i budy: wycinanie, układanie puzzli, wydzieranie, wyklejanie, malowanie wodą, palcami, łączenie kropek, rysowanie po śladzie; uzupełnianie brakującego elementu – doklejanie/ rysowanie po śladzie ogona, ucha, oka, łapy; konstruowanie budy i domu – rozpoznawanie różnych konstrukcyjnych i w strukturze materiału (np. drewno, cegła, szkło, nos, ucho, łapa – szorstkie, śliskie, miękkie, twarde, ciężkie, wilgotne), rozpoznawanie kształtów: kwadrat, trójkąt, prostokąt, koło;

* T. Rugaas, *Sygnali uspokajające. Jak psy unikają konfliktów*, Wyd. Galaktyka, Łódź 2005.

	<p>zabawy relaksacyjne z psem i inne zabawy tematyczne, np.:</p> <ul style="list-style-type: none"> – oddychanie (szybkie – sapanie po zabawie i wolne – podczas snu); oddychanie połączone z głaskaniem – długim ruchem ręki wzdłuż boku psa lub po brzuchu; – naśladowanie psa – leżenie na brzuchu z wyciągniętymi rękoma i nogami, leżenie na plecach, przeciąganie się; – zakupy – lista zakupów (np. wydzieranka z gazetek reklamowych); wakacje – pakowanie walizki; zabawki i zabawy na cztery pory roku; świąteczne prezenty – pakowanie i rozpakowywanie niespodzianek itd.; – muzyka relaksacyjna – dźwięki natury, rozpoznawanie i naśladowanie odgłosów natury (np. wizualizacja/ zdjęć z podkładem muzycznym ze spaceru z psem po lesie, nad morzem, w deszczowy dzień).
<p>2.</p> <p>Ćwiczenia ogólnorozwojowe – stymulowanie rozwoju funkcji poznawczych, myślenia, pamięci, uwagi i koncentracji.</p> <p>Rozpoznawanie i stosowanie konstrukcji dźwiękonaśladowczych, onomatopei.</p> <p>Przyporządkowywanie nazw desygnatom (nominacja).</p>	<p>Zabawy służące poznaniu się i nawiązaniu kontaktu, zabawy tematyczne, w które wpleciony jest wątek psa (np. Clifford, Reksio, Pluto) – książeczki tematyczne, z naklejkami, puzzlami, gazetki, obrazy, historyjki obrazkowe, puzzle, np. w sklepie, na spacerze, w lesie, na wsi, w gospodarstwie, zwierzęta duże i małe, zwierzęta domowe – opieka itp.;</p> <ul style="list-style-type: none"> – stosowanie wyrazów dźwiękonaśladowczych do nazywania czynności, odgłosów zwierząt, odgłosów z otoczenia; – dopasowywanie odgłosów do czynności, zwierząt, odgłosów pojazdów, sprzętów czy natury; – dopasowywanie przedmiotów do odpowiedniej czynności, a także osoby/zawodu do czynności; <p>Zabawy z wykorzystaniem szablonów, konturów psa, pluszaków (początkowo bez psa, następnie z jego udziałem):</p> <ul style="list-style-type: none"> – pokazywanie i nazywanie części ciała psa i własnego (z użyciem podpisów – elementy czytania globalnego); pies – człowiek (rozpoznawanie, wskazywanie, nazywanie podobieństw i różnic); psie akcesoria – nazwy i zastosowanie; psie smakołyki (por. ulubione potrawy chłopców, kategorii, np. słodycze); psie zabawki i zabawy w odniesieniu do ulubionych zabawek i zabaw dziecka – nazwy zabawek (rzeczowniki) i nazwy czynności (czasowniki); opieka nad psem (czynności, akcesoria); różnice między rasami – określenie wielkości, wysokości i koloru sierści (przymiotniki, nazwy kolorów); – szeregowanie, porządkowanie przedmiotów, zabawek, psich chrupków wg określonego kryterium, np. okrągłe, małe – duże, żółte – zielone, wymienianie i liczenie, np. przedmiotów potrzebnych do opieki nad psem, kolorów sierści psów danej rasy, ras psów, imion psów (zadania wykonywane mogą być też z zamkniętymi oczami);

- „**Lubię – nie lubię**” – określanie zasad bezpiecznej zabawy z psem – co wolno, czego nie wolno; jak należy głaskać psa; jak podchodzić do psa; – „**Co się zmieniło?**” – odnajdywanie różnic np. w sposobie ułożenia zabawek, liczby zabawek; odtwarzanie zapamiętanego układu zabawek czy chrupków/ różnice na obrazkach;
- tworzyć rozwiązywanie problemów (np. co zrobić z psem, gdy wyjeżdżamy na wakacje, gdy kuleje itd.);
- gry planszowe lub dywanowe z zadaniami dla dziecka i psa, wg autorskiego pomysłu, np. „W parku”, „W lesie”, „W mieście”;
- zagadki obrazkowe – pies podaje obrazki umieszczone na gąbce lub tekturowej rolce po papierze.

Zabawy ukierunkowane w sposób szczególny na **sprawność manualną i grafomotoryczną**:

- malowanie palcami, rysowanie po śladzie, łączenie kropek/ ponumerowanych punktów, rysowanie oburącz, wyciskanie i wiskanie elementów (np. puzzle, stempelki, foremki), lepienie z ciastoliny, wydzieranie, wycinanie, wyklejanie, nawlekanie kolorowych smaczków, zapinanie różnych zamków, klamerek, guzików, spinaczy, smyczy, psich szelek, kamizelki, obroży, haltera.

Zabawy ruchowe z psem – naśladowanie i wykonywanie poleceń słownych i graficznych od prostych do coraz bardziej skomplikowanych, ukierunkowanych na ćwiczenie orientacji przestrzennej, orientacji w ciele (lewa – prawa ręka, noga, ucho, oko), koordynacji wzrokowo- i słuchowo-ruchowej, koncentracji, pamięci, np.: „daj psu...”, „stań obok psa / za/ przed psem”, „przejdź pod/ nad psem”, „połóż się na plecach obok/ za/ przed psem”, „przejdź nad psem zaczynając od prawej/ lewej nogi”;

- spacerowanie z psem, spacer po linie, spacer do celu, spacer z mapą, po psich śladach, w labiryncie, w tunelu; – czołganie się przez tunel, budowanie toru przeszkód dla siebie i przeprowadzenie psa przez tor przeszkód, zabawy w przeciąganie liny, siłowanie się z psem, siłowanie się na palce – pies jako sędzia;

- „zabawa w chowanego” – chowanie psich smaczków w różnych miejscach pokoju (np. na, pod, w, obok, za) – najpierw bez określania miejsca, następnie z określeniem miejsca wg instrukcji graficznej / słownej: „połóż chrupaki na krześle, pod stołem, za koszem”;

- nalewanie i przenoszenie wody/ smaczków (butelka, miska, kubeczek, łyżeczka, zakraplacz; pojemniaki, cieżaru) – zasady opieki nad psem;
- naśladowanie nietypowych sposobów poruszania się – wymyślanie śmiesznych kroków (np. skradanie się lub uciekanie na palcach/ na piętach), obserwowanie i naśladowanie psa (ziewanie, przeciąganie się, turlanie, obracanie się, leżenie, drapanie się, merdanie ogonem, lizanie), naśladowanie sekwencji ruchów; ruchy symetryczne i naprzemienne.

3. Usprawnianie w zakresie motoryki dużej i małej; orientacji w schemacie ciała i w przestrzeni, koordynacji słuchowo-ruchowej i wzrokowo-ruchowej.

4.	<p>Stymulowanie psychicznej gotowości do mówienia, wywołanie intencjonalności, wzbudzenie motywacji do mówienia i doświadczenie przez dziecko sprawczości jego werbalnych komunikatów.</p>	<p>Zadania połączone z dramą, zabawy tematyczne, naśladowanie, np.:</p> <ul style="list-style-type: none"> – nauka i naśladowanie początkowo komend opartych tylko na gestyce, następnie słownych i wspartych gestem oraz tylko słownych; obserwowanie reakcji psa na określoną komendę; nagroda, pochwała; – rozpoznawanie i naśladowanie odgłosów – co to znaczy, kiedy pies wyje, szczeka, warczy, piszczy – określanie intencji tych sygnałów; dobieranie właściwego obrazka: a) tęskni, jest mu smutno, bo został sam; b) ostrzega, że ktoś idzie; c) jest zły/groźny, bo ktoś chce zabrać mu kość; d) boli go łapa; – analogicznie do psich (stosowanych przez psy) sygnałów dźwiękowych – emocjonalnych, rozpoznawanie emocji człowieka, dobieranie obrazka, naśladowanie mimiki i odgłosów: wesoly (śmiech), smutny (płacz), zagniewany/wściekły (przymrużone oczy, zacisnięte zęby); – inne znaczące psie sygnały w odniesieniu do analogicznych zachowań człowieka (na materiale obrazkowym), np. mierzanie ogonem (przyjazne podanie dłoni, uśmiech), oblizywanie się (kiwanie głową na znak dezaprobaty – „nie” z równoczesnym ostrzeżeniem „oj, ostrożnie, powoli!”), najezona sierść, warczenie (ostrzeżenie ruchem głowy i palcem – zagrożenie palcem wskazującym ze słownym ostrzeżeniem: „nie, nie wolno” – „je”), odwracanie się; odgrywanie scenek/ pantomimy lub dobieranie obrazków z wykorzystaniem „psiego języka”; – układanie historyjek obrazkowych ze zwierzętami, puzzli dźwiękowych, książeczek z puzzlami – onomatopetje; – wspólne czytanie książeczek (np. z naklejkami) o psach i in. zwierzętach, tworzenie własnych bajek i opowiadań o psie; kończenie historyjki obrazkowej, przewidywanie końca; zabawy zadaniowe – np. przygotowanie ciasteczka dla psa zgodnie z przepisem; przygotowanie obrazka z wizerunkiem psa lub maski na bal karnawałowy; nauczenie psa sztuczki; przygotowanie laurki z okazji urodzin psa i in.;
5.	<p>Realizowanie intencji komunikacyjnej w ukierunkowanej zabawie przy użyciu kodów niewerbalnych oraz powtarzanych rytmizowanych tekstów; rozwijanie koordy-</p>	<p>Wspólne czytanie (pies jako słuchacz)**; powtarzanie, śpiewanie wierszyków, piosenek, wyliczanek, realizowane w połączeniu z ruchem (np. klaskaniem, skakaniem, chodzeniem do rytmu, wystukiwaniem, grą na instrumentach muzycznych i psich akcesoriach);</p> <ul style="list-style-type: none"> – wykorzystanie tekstów o zwierzętach – wspólne słuchanie i śpiewanie piosenek, rysowanie / kolorowanie obrazków do piosenek/ wierszyków; rozmowa o wierszykach/ piosenkach, dopasowywa-

** Elementy metody READ wykorzystywane podczas treningu czytania psu, por.: M. Włodarczyk-Dudka, *Psy wspomagające naukę czytania – doświadczenia z ograniczonej i doświadczenia własne*, [w:] *Terapia psychopedagogiczna z udziałem psa*, red. M. Włodarczyk-Dudka, Wyd. Drwęca, Ostróda 2006, s. 58–74; B. Kuliewicz, *Dogoterapia we wspomaganiu techniki czytania*, Impuls, Kraków 2009.

<p>nacji wzrokowo-słuchowo-ruchowej, kształtowanie pojęć, wprowadzanie kategorii językowych, rozumienia poleceń, rozwijanie myślenia przyczynowo-skutkowego, wprowadzanie nauki czytania. Wyodrębnianie zdań z potoku mowy, wiązanie ich z odpowiednim obrazkiem – wyodrębnianie całości intonacyjnych i znaczeniowych.</p>	<p>nie obrazków, odgłosów zwierząt, dostosowywanie nateżenia głosu, np. pieski – „male pieski dwa” (zdrobnienia), kofy – „kotki dwa” (przymiotniki, kolory), misie – „jadą, jadą misie” (onomatopeje), „stary niedźwiedź mocno śpi” (modulacja głosu), kaczka – „kaczka dziwaczka” (nymy-rysunki), „stary Donald farmę miał”;</p> <p>– kończenie zdań na zasadzie dokończenia rymów i dopasowania obrazka (obrazek z podpisem), nazywanie obrazka; dopowiadanie odgłosów wydawanych przez zwierzęta, np. lata osa (bzzz) koło nosa (rysunek z podpisem), „lata mucha (bzzz) koło ucha” (rysunek), „lata bąk wokół rak...”;</p> <p>– zwierzęta duże i małe – nazwy i odgłosy zwierząt (pies – szczeniak/ szczeniaczek, krowa – cielak/ cielaczek...);</p> <p>– układanie historyjki obrazkowej do tekstu; udzielanie odpowiedzi do historyjki/obrazków, odtwarzanie ciągu zdarzeń na podstawie ułożonych ilustracji (następstwo czasowe, przyczynowe); dopasowanie zdań do obrazka i dobieranie odpowiedniej liczby smaczków/ stempli/ dziurkaczy z konturem łap stosownie do liczby zdań lub wyrazów w zdaniu;</p> <p>– tworzenie własnych rysunków do usłyszaney historii – własnych książeczek o przygotowanych piesków (twórcze myślenie, myślenie przyczynowo-skutkowe).</p>
<p>6. Realizowanie intencji komunikacyjnej w ukierunkowanej zabawie przy użyciu znaków werbalnych.</p> <p>Rozpoznawanie globalnego znaczenia wypowiedzi na podstawie nacechowania emocjonalnego i prozodycznego.</p>	<p>Rozwijanie słownika pojęciowego, aktualizacja nazw przedmiotów i czynności (wykorzystanie gazetek reklamowych, obrazków, historyjek obrazkowych): nazywanie przedmiotów i czynności, dopasowywanie podpisów do obrazków, porządkowanie wg określonej kategorii (do jedzenia, do zabawy, do opieki, na spacer, wg wielkości, koloru, kształtu, faktury: szorstkie, miękkie);</p> <p>– nazywanie przedmiotów, które podaje pies (losowo); nazywanie przedmiotów, które pies ma przy nieść połączone z wydawaniem odpowiedniej komendy;</p> <p>– opisywanie obrazka, historyjki obrazkowej (np. „na spacerze”, „u weterynarza”);</p> <p>– wyszukiwanie różnic między dwoma obrazkami – 2 obrazki różniące się początkowo 1, a później 2–3 szczegółami;</p> <p>Zabawy z psem:</p> <p>– formułowanie komend, uczenie psa sztuczek, pochwały słowne (stosowanie czasowników w trybie rozkazującym: „siad”, „daj łapę”, opis celu – nazywanie czynności wg ich kolejności, formułowanie planu osiągnięcia celu, stosowanie pochwał – przysłówek: super, dobrze, ładnie); formułowanie zakazów i pochwał – modulacja głosem;</p> <p>– obserwowanie psa i odpowiadanie na pytania osoby prowadzącej (stosowanie przymików, czasowników, rzeczowników): „co robi pies?”, „co lubi piesek?”, „jak pies szeczeka?”, „co jest twarde, a co miękkie?”;</p>

7.	Analiza i synteza sylabowa wyrazów i prostych zdań.	<p>– inne zabawy tematyczne – rozmowy sytuacyjne, np. kiedy dziecko lubi karmić psa: co pies lubi jeść; jakie jest ulubione danie dziecka; jak się przyrządza daną potrawę; wymyślanie potraw dla psów, wymyślanie śmiesznych nazw danych potraw; przygotowywanie tych potraw „na niby” – z ciastoliny itd.</p> <p>Dzielenie wyrazów na sylaby: rytmiczne chodzenie, wyklaskiwanie/ wyfypywanie/ wystukiwanie w miszkę zgodnie z liczbą sylab w podanych wyrazach, wskazywanie nazwach, zdaniach, rymowan-kach, wyliczankach (np. części ciała: o-ko, u-cho, la-pa);</p> <p>– liczenie sylab w wyrazach – nawlekanie na sznurek określonej liczby smaczków lub dobieranie od-powiedniej liczby łapek – zgodnie z liczbą sylab w wyrazie; porównywanie liczby sylab w wyrazach;</p> <p>– tworzenie ciągów wyrazów na określonej sylabę nagłosową lub wygłosową, np. o-ko, o-gon, o-bro-ża ; wo- woda, woła, woń; la – łapa, lata, łapie, ława; o-ko, ko-za, za-ba-wa, wa-ka-cje...;</p> <p>– kończenie i rozpoczynanie wyrazów 2-sylabowych poprzez dodanie właściwej sylaby (obrazki, przedmioty: la-pa, wo-da, „o-ko”);</p> <p>– rozpoznawanie sylab i ich położenia w wyrazie (początek, środek, koniec); puzzle sylabowe w kształcie kości różnych kolorów i wielkości;</p> <p>– tworzenie wyrazów z sylab – na zasadzie zgadywanek, odszyfrowania „języka robotów”; układa-nie rozsypanki sylabowej; kto to? co to? – z wykorzystaniem obrazków, książeczek, gazetek reklamo-wych; jaka to komenda? „la-pa”, „wa-ruj”; jakie to imię? „Ko-fi”, „So-nia”, „Ha-na”; co lubi Kofi / dziecko? „spa-ce-ty”, „lo-dy”; co robi Kofi? „Ko-fi-le-ży”, „Ko-fi-le-ży-na-po-dło-dze”; „Ha-na-bie-ga”, „Ha-na-bie-ga-po-po-dwór-ku”; co pies ma przynieść? „ko-fo”, „ku-ra”, „pil-ka”;</p> <p>– tworzenie wyrazów z sylab nagłosowych imion psów i ludzi (np. osób bliskich dziecku: mamy, taty, babci, brata, siostry...), wypisanie sylab z podanych przez dziecko imion i tworzenie wyrazów z po-wstałej rozsypanki sylabowej, tworzenie zdań;</p> <p>– tworzenie wyrazów na określonej liczbę sylab – tyle sylab, ile ułożyłam smaczków na stole, np. ko-lejno: 1, 2, 3... lub zamienne/losowo: 1–3–2–4; dom, parasol, буда, kamizelka.</p>
8.	Ćwiczenia sprawności motorycznej aparatu mowy.	<p>Ćwiczenia języka i warg oparte na naśladowaniu zachowań psa w kontekście opowieści/ history-jek, np.:</p> <p>– naśladowanie oblizywania się psa (ruchy okrężne języka po górnej i dolnej wardze w prawo i w lewo, wylizywanie kącików warg), wylizywanie talerza z jogurtu / nutelli, chlapanie językiem wody w miseczce czy na spodku, sapanie z płasko wysuniętym szerokim językiem, wysuwanie języ-ka na brodę, następnie w kierunku nosa, cmokanie, gwizdanie, warczenie – szczyrzenie zębów (od-</p>

	<p>słonięcie równocześnie górnych i dolnych zębów, naprzemiennie odsłanianie górnych i dolnych zębów poprzez podnoszenie wargi górnej i opuszczanie wargi dolnej); naśladowanie wycia psa (au...), węszenia – ruch nosem z zaciśnięciem warg w ryjek.</p> <p>Ćwiczenia podniebienia miękkiego (w szczególności po usunięciu trzeciego migdala):</p> <ul style="list-style-type: none"> – ziewanie, chrapanie, sapanie, kaszlenie, popiskiwanie szczeniaka, szczekanie psów różnych ras/ różnych wielkości. <p>Ćwiczenia szczęki (ze szczególnym zwracaniem uwagi na ruchy symetryczne i kontrolowane):</p> <ul style="list-style-type: none"> – ziewanie (symetryczne otwieranie i zamykanie szczęki), gryzienie kości (ruchy dolnej szczęki na prawo i lewo).
9.	<p>Ćwiczenia artykulatoryjne.</p> <p>Przykładowe ćwiczenia na materiale językowym:</p> <ul style="list-style-type: none"> – powtarzanie za prowadzącym, naśladowanie prawidłowej mowy – dziecko naśladuje odgłosy zwierząt, powtarza sylaby, logotomy, słowa, szeregi słów, szeregi różniące, zestawienia wyrazowe, zdania, np.: sa-so-se... asa-oso-ese... as-os-es... /Sonia, nosek, pies/nosek psa, pies Stasia, nos psa, Staś ma psa / sa-sza, asa-asza, as-asz / pies sapie, Szpon szczeka, kasza pieska, miska Szponka, Szponek je kaszę ze swojej miski.
10.	<p>Ćwiczenia prozodyczne (intonacji, rytmu, tempa, akcentu wyrazowego i zdaniowego).</p> <p>Rozpoznawanie globalnego znaczenia wypowiedzi na podstawie nacechowania emocjonalnego i prozodycznego;</p> <p>rozpoznawanie rytmu wypowiedzi.</p> <p>Ćwiczenia intonacyjne:</p> <ul style="list-style-type: none"> – odtwarzanie struktur rytmicznych poprzez powtarzanie wierszyków, rymowanek, wylizanek, komend słownych na różne sposoby: na wesoło, smutno, ze złością, głośno, szeptem, szybko, powoli. – wyodrębnianie zdań z potoku mowy, wiązania ich z odpowiednim obrazkiem, wyodrębniania całości intonacyjnych i znaczeniowych – historyjki obrazkowe; – realizowanie intencji komunikacyjnej w ukierunkowanej zabawie przy użyciu znaków werbalnych – pytania, prośby, zakazy (zasady bezpiecznej zabawy z psem, sygnały uspokajające – cs); – rozpoznawanie globalnego znaczenia wypowiedzi na podstawie nacechowania emocjonalnego i prozodycznego – pytanie, prośba, rozkaz/ komenda, pochwała. <p>Ćwiczenia tempa i rytmu mowy:</p> <ul style="list-style-type: none"> – swobodna rozmowa, wierszyki lub rymowanki w tempie wolnym lub szybkim – dostosowanym do tempa spaceru z psem (leniwe, powłóczyście kroki jak powolny spacer, następnie rytmiczny, żołnierski marsz, na koniec – szybki bieg/ trucht w miejscu). <p>Ćwiczenia akcentu wyrazowego i zdaniowego:</p> <ul style="list-style-type: none"> – historyjki obrazkowe – książeczki tematyczne, np. w weterynarza, na wsi, w gospodarstwie: akcentowanie wskazanej sylaby, wyrazu w zdaniu, zabawa intonacją – rosnącą/ malejącą, budowanie atmosfery – grozy, ciekawości.

11.	Analiza i synteza głoskowa/literowa.	<p>Przykładowy przebieg ćwiczeń z zakresu analizy głoskowej – zabawy z wykorzystaniem materiału graficznego (obrazek, podpis i rozsypanka literowa):</p> <ul style="list-style-type: none"> – wyróżnianie głosek w nagłosie, wygłosie, śródgłosie wyrazów (graficzny wzorzec głoski), tworzenie ciągów obrazkowych/wyrazowych (domino fonetyczne) np. u-ch-o, o-k-o, o-g-o-n, n-o-s; – dobieranie par obrazków wg ich głoski w wygłosie, wg głoski w nagłosie, np. „o”: oko, ogon, obroż; nos – smaczek - kość; – „Coś w pobliżu na literę...?” – pies podaje literkę (dziecko poznaje graficzny wzorzec głoski), dziecko samodzielnie lub na podstawie analizy wzrokowej (i słuchowej) podpisu pod obrazkiem dokonuje identyfikacji danej głoski, wymienia akcesoria/ zabawki/ imiona psów, wskazuje obrazki z podpisami rozpoczynające się daną głoską, np. „k” – Kofi, kliker, kamizelka, kość; – tworzenie nazw/imion na określonej głoskę lub z kolejnych głosek, które wchodzi w skład imienia psa, np. Szpon – imiona: Szymon, Piotr, Ola, Natalia lub owoce i warzywa – szpinak, pomidor, ogórek, nektarynka. <p>Ćwiczenia syntezy głosek ze słuchu – słuchowe zagadki: „co to? kto to?”</p>
12.	Ćwiczenia słuchu fonematycznego.	<p>Przykładowo na materiale obrazkowym i wyrazowym, konkretnych przedmiotach:</p> <ul style="list-style-type: none"> – dopasowywanie do konkretnej sytuacji (przedstawionej na obrazku) jednego z 3 komunikatów językowych; – początkowo wspólne, następnie samodzielne wyszukiwanie wyrazów z określoną głoską, np. z głoską „s” (smycz, miska), „z” (zęby, pazury), „p” – „b” (pysk, pazur, łapa – brzuch, bok), „k” – „g” (oko – ogon); określanie pozycji głoski w wyrazie; słuchowe różnicowanie głosek, np. szeregu syczącego – szumiącego, dźwięczna – bezdźwięczna, twarda – miękka.

mięśni gładkich), mięśni aparatu oddechowego, fonacyjnego, artykulacyjnego – sprzyjało to pogłębieniu fazy wdechu i wydłużeniu fazy wydechu. Oddychanie zaczynało przebiegać bardziej rytmicznie, mowa nabierać właściwej intonacji, napięcia, tempa. Zmniejszyły się zakłócenia w realizacji zjawisk płaszczyny suprasegmentalnej.

Poprzez działanie różnorodnymi bodźcami i zaangażowanie wszystkich receptorów rozbudzona została wrażliwość percepcyjna dziecka (słuchowa, wzrokowa, czuciowa, ale też smakowa i węchowa). Emocjonalne zaangażowanie pozwalało budować poczucie wartości u dziecka, rozwijać jego twórczą aktywność – ruchową, werbalną, rozwijać wyobraźnię, a także korygować i kształtować umiejętności społeczne, wrażliwość i empatię.

Obniżona motywacja, niechęć do zadań o charakterze językowym, trudności w kontroli ułożenia narządów mowy, szukanie własnych sposobów na komunikację, nasilające się trudności z koncentracją uwagi i narastające problemy w zachowaniu, pojawiające się reakcje agresywne czy wymuszające są często manifestacją frustracji dziecka bardzo pragnącego porozumienia. Zadaniem moim jako terapeuty jest wzbudzić tę motywację i podtrzymać zaangażowanie dziecka w długotrwałym procesie rozwoju umiejętności językowych i komunikacyjnych, a pracę terapeutyczną sensownie i atrakcyjnie ukierunkować. Pies stał się pewnego rodzaju skuteczną alternatywą przede wszystkim dla dziecka, ale również i dla mnie. Pragnę cieszyć się swoją pracą, bo wtedy mogę być skutecznym terapeutą. W duecie z Kofi zyskuję dodatkowe siły, by wzbudzać uśmiech i zapał dziecka. Można powiedzieć, że w pewien sposób prowadzę podwójną praktykę dogoterapeutyczną – zyskuje na niej dziecko i terapeuta.

O TYM WARTO PAMIĘTAĆ!

Pies jest atrakcyjnym „narzędziem” pracy w często żmudnym, trudnym i długoterminowym procesie terapeutycznym. Zajęcia z psem relaksują, uwalniają emocje, doskonalą percepcję i koordynację wzrokowo-słuchowo-ruchową, sprawność manualną, umiejętności komunikacyjne, umiejętność rozpoznawania związków przyczynowo-skutkowych, koncentrację uwagi, pamięć, wzmacniają motywację, pobudzają do twórczej aktywności.

Aktywność dziecka jest inspiracją kolejnych pomysłów i zadań. Dziecko samo staje się najlepszym inicjatorem zabaw i ćwiczeń. Każde spotkanie jest niepowtarzalnym, dostosowanym do indywidualnych potrzeb dziecka spotka-

niem terapeutycznym – jednym z wielu oddziaływań specjalistycznych, nigdy jedynym.

Pies też ma swoje potrzeby i ograniczone możliwości, jest to żywa istota, która wymaga wielkiej troski i uwagi ze strony terapeuty. Prowadzący zajęcia musi nieustannie pamiętać również o tym, aby podczas pracy z dzieckiem nie skrzywdzić psa. Pies również postrzega każde dziecko indywidualnie, jest dodatkową szansą dla prowadzącego w tworzeniu aury empatii, zrozumienia.

BIBLIOGRAFIA

- Bekasiewicz N., Bartkiewicz W., Zawadka M., 2008, *Pies – terapeuta i przyjaciel rodziny. Rola psa w procesie rehabilitacji niepełnosprawnego dziecka*. Fundacja Pomocy Osobom Niepełnosprawnym Przyjaciel, Warszawa.
- Bekasiewicz N. (red.), 2008, *Czy zwierzęta potrafią leczyć? Terapie z udziałem zwierząt wspomagające rehabilitację osób niepełnosprawnych*. Fundacja Pomocy Osobom Niepełnosprawnym Przyjaciel, Warszawa.
- Cieszyńska J., 2009, *Diagnoza i terapia zaburzeń afatycznych*, cz.1. Wyd. Edukacyjne, Kraków.
- Cieszyńska J., 2011, *Alalia, afazja dziecięca, afazja u dzieci, alalia z komponentem ze spektrum autyzmu*, [w:] *Diagnoza i terapia dzieci z zaburzeniami mowy*, red. B. Cyl, Metis, Katowice.
- Cytowska B., Wilczury B., 2006 *Wczesna interwencja i wspomaganie rozwoju małego dziecka*. Impuls, Kraków.
- Dworniczak K., Panasiuk J., 2011, *Terapia alalii sensorycznej – strategie i procedury logopedyczne*, [w:] *Diagnoza i terapia dzieci z zaburzeniami rozwoju mowy*, red. B. Cyl, Metis, Katowice.
- Grabias S., 2008, *Postępowanie logopedyczne. Diagnoza, programowanie terapii, terapia*, [w:] „Logopedia”, t. 37, s. 13–27.
- Kordyl Z., 1968, *Psychologiczne problemy afazji dziecięcej*, PWN, Warszawa.
- Kulisiewicz B., 2009, *Dogoterapia we wspomaganiu nauki i usprawnianiu techniki czytania*. Impuls, Kraków.
- Kulisiewicz B., 2010, *Witaj piesku. Dogoterapia we wspomaganiu rozwoju dzieci o specyficznych potrzebach edukacyjnych*, Impuls, Kraków.
- McMinn J., 2006, *Pomóż dziecku z zaburzeniami mowy i komunikacji*, Wyd. Liber, Warszawa.
- Panasiuk J., 2008, *Standard postępowania logopedycznego w przypadku alalii i niedokształcenia mowy o typie afazji*, „Logopedia”, t. 37, s. 69–88.
- Panasiuk J., 2010, *Zaburzenia mowy u dzieci chorych neurologicznie – diagnoza i terapia logopedyczna*, [w:] *Różne aspekty opóźnionego rozwoju mowy*, red. B. Cyl, Metis, Katowice, s. 30–69.
- Panasiuk J., 2011, *Teoretyczne podstawy postępowania logopedycznego w przypadkach alalii*, [w:] *Diagnoza i terapia dzieci z zaburzeniami rozwoju mowy*, red. B. Cyl, Metis, Katowice.
- Parol U. Z., 1989, *Dziecko z niedokształceniem mowy. Diagnoza, analiza, terapia*. WSiP, Warszawa; Karta dziecka – wywiad.

- Pawlik-Popielarska B., 2005, *Terapia z udziałem psa*, Via Media, Gdańsk.
- Rugaas T., 2005, *Sygnaty uspokajające. Jak psy unikają konfliktów*, Wyd. Galaktyka, Łódź.
- Sawa B., 1990, *Dzieci z zaburzeniami mowy*, WSiP, Warszawa.
- Stasiak J., 2010, *Zaburzenia rozwoju języka – alalia prolongata. Różne aspekty opóźnionego rozwoju mowy*, red. B. Cyl, Metis, Katowice.
- Szumaska J., 1982, *Neurofizjologiczne podstawy zaburzeń mowy u dzieci*, [w:] *Zaburzenia mowy u dzieci*, red. J. Szumaska, Warszawa.
- Włodarczyk-Dudka M., 2006, *Terapia psychopedagogiczna z udziałem psa*, Wyd. Drwęca, Ostróda.